

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Jakub Smrčka

**České reformní proudy 14. století
a *devotio moderna***

The Bohemian Reform Currents of the 14th Cent.
and the *Devotio Moderna*

Autoreferát doktorské disertační práce

Tábor 2008

---

1 OBSAH AUTOREFERÁTU

1 Obsah autoreferátu	2
2 Úvod.....	2
3 Obsah a struktura práce	3
4 Publikace výsledků práce.....	5
5 Přínos práce.....	6
5.1 České reformní směry a projevy <i>devotio moderna</i>	6
5.1.1 Raný humanismus a <i>devotio moderna</i>	6
5.1.2 Vymezení pojmu <i>devotio moderna</i> a nová zbožnost	7
5.1.3 České projevy <i>Devotio moderna</i>	10
6 Závěr	14
7 Použitá literatura a prameny.....	15
7.1 prameny a pramenné edice.....	15
7.2 sekundární literatura.....	15
7.3 encyklopedie a slovníky	22
7.4 elektronické dokumenty	23
8 Résumé (Zusammenfassung)	23

---

2 ÚVOD

Období konce středověku je v českých zemích spojeno s mnoha změnami ve vývoji církevní správy, společenského uspořádání, kultury a vzdělání. Období vzestupu Českého království od poloviny 13. stol. umožnilo konsolidaci církevní organizace a její farní sítě a vedle toho také rozvoj ekonomické sociální struktury městského prostředí a vznik patriciátu jako sebevědomé a konkurenceschopné společenské skupiny.

Vlivem přenesení sídla císařství do Prahy Karlem IV. Lucemburským v polovině 14. stol., povýšení pražského biskupství na arcibiskupství a založením univerzity vzrostl význam města jako jednoho z významných mocenských, společenských a kulturních středisek Evropy a křesťanského světa. Rychlý vývoj společenských struktur s sebou nesl vedle rozvoje také ponenáhlejší vznik společensky neblahých jevů.

Spolu s vývojem vnějších struktur je patrná i změna struktur duchovních, tedy posuny v myšlení, v křesťanské sebereflexi a vnímání skutečnosti světa. Začíná se formovat vědomí národní. Zvláště v městském prostředí se objevuje u laiků vědomí odpovědnosti za svůj náboženský život. Objektivně statická spiritualita formální christianizace je stále více inspirována a proměňována motivy subjektivní spirituality čerpající z monastické mystické tradice a z patristiky, především ze sv. Augustina. Tato nová spiritualita je pěstována v monastickém prostředí, ale odtud se prostřednictvím osobností, které projevují širší společenský zájem, šíří pomocí exhortativní literární tvorby mimo řeholní prostředí.

Postupně se tak projevuje široké hnutí či platforma nové zbožnosti, v níž hraje roli (novo)augustinismus, zájem o patristickou a spirituální literaturu jako nábožensky-vzdělávací četbu za účelem prohloubení duchovní orientace. Zájem naopak není věnován scholastické teologické spekulaci. V nové zbožnosti se projevuje individualismus niterné náboženské zkušenosti, orientace na osobní setkání s Kristem, jež se odehrává v duchovní hlubině Duchem svatým formované osobnosti. Předpokladem je pokání, niterné pohnutí a pokorné sebeodevzdání, postoj vnímaný jako „zbožný“ (*devotus, religiosus, devotio*) narozdíl od termínu „víra“ a „věřící“ vnímaného spíše ve smyslu formální příslušnosti ke křesťanské církvi. Zdroj nové zbožnosti je identifikován s prvotní křesťanskou církví podle apoštolského vzoru, pramenem k jejímu

poznání je v prvé řadě Písmo sv., apoštolská a patristická tradice. Nová zbožnost je ideálem orientovaným na praxi a nesoucím v prvku vnitřní obrody člověka spojené s vnější nápravou životních postojů reformní náboj.

Změny v myšlení, které jsou charakterizovány zvýšeným sebeuvědomováním jedince v rámci náboženské a sociální skupiny, byly v historiografických konceptech 19. a 20. století zahrnuty pod pojem humanismu, který není vždy nutné spojovat s renesancí. Eduard Winter pro dané období použil na základě koncepce evropských duchovních dějin Konrada Burdacha jako heuristický princip termín „raný humanismus“ (Frühhumanismus). Široká diskuse, v níž je představa raného humanismu (popř. protohumanismu) konce středověku podrobována kritice a zpřesňování, trvá dodnes a v jejím průběhu se objevila řada argumentů a nových poznatků o vztazích a souvislostech uvnitř proudů dotčené epochy. Jedna ze základních Wintrových myšlenek, že raný humanismus byl nesen hnutím nové zbožnosti, je s veškerým ohledem na zmíněnou diskusi, stále platná. O raném humanismu je třeba uvažovat především s neustálým zřetelem ke skutečnosti jeho diferencovanosti na sever od Alp a v italské kolébce, jeho odlišnosti od humanismu renesančního. Raný humanismus je humanismem náboženským. Dosud se neobjevil jiný koncept, který by pojmově zachytil úplnost společných jmenovatelů změn ve struktuře myšlení a náboženské (sebe)reflexe patrný od počátku 14. stol.

Typickým a specifickým projevem evropské nové zbožnosti a raného humanismu je nizozemské hnutí *devotio moderna*. Zaměřilo se na ideál niterné reflexivní zbožnosti pěstované v rámci života ve společenství (*vita communis*), který není zásadně určen závazkem věčných slibů (profesí) a regulací apoštolského života evangelijních rad (řehole), ale dobrovolným soužitím podle vzoru křesťanské obce v Korintu založené Pavlem z Tarsu, jak je dosvědčena v Písmu sv. Toto hnutí mělo větev laickou i monastickou (představovanou Windesheimskou kongregací řádu augustiniánů-kanovníků). Nejznámějším představitelem jeho spiritální teologie a praxe je dílo světově populární *Imitatio Christi* připisované Tomáši Kempenskému. Jako ke svému zakladateli se nizozemská *devotio moderna* odvolávala k osobnosti Geerta Grota (†1384).

Eduard Winter nastolil tezi o českém původu nizozemské *devotio moderna* a její inspiraci v reformních proudech 2. pol. 14. stol., kterou spojil s duchovními dějinami raného humanismu v koncepci jeho vzniku v Itálii a přenesení do Nizozemí prostřednictvím českých reformních směrů 14. stol. Jeho tezi rozvinula Johanna Girke-Schreiber poukazem na zbraslavský spis *Malogranatum* jako dílo české *devotio moderna* 1. pol. 14. stol. Tyto názory byly přijaty ve spojení s kritikou konceptu raného humanismu různě a teze přímého českého původu nizozemské *devotio moderna* se až na výjimky neujala. České reformní proudy 14. stol. jsou od té doby stále detailněji zkoumány pomocí nových nebo nově čtených a interpretovaných pramenů, které Winter ve své době neměl k dispozici. Jeho všemi stranami uznávanou zásluhou je důkladné upozornění na paralely českých projevů a nizozemské *devotio moderna*, které nelze pominout.

Tato práce se snaží najít odpověď na otázku, zda a v jakém smyslu lze ve světle současného stavu poznání možné hovořit o české *devotio moderna* a případně, jaká jsou úskalí a omezení tohoto pojmu pro výklad českých dějin 14. stol. Druhou otázkou je, zda je možné dokázat závislost vzniku nizozemské *devotio moderna* na českém myšlenkovém prostředí.

---

3 OBSAH A STRUKTURA PRÁCE

1 ÚVOD	8
2 HISTORICKÝ PŘEHLED	11
2.1 Nizozemská devotio moderna	11

2.1.1 Geert Grote (<i>Život Geerta Grotta - Otázka Grotova pražského pobytu a kontaktů</i>)	11
2.1.2 Bratři a sestry společného života	20
2.1.3 Windesheimská kongregace	23
2.1.4 Spiritualita devotio moderna	25
2.1.5 Pojem devotio moderna	31
3 ČESKÉ DUCHOVNĚ-KULTURNÍ PROSTŘEDÍ A REFORMNÍ PROUDY 14. STOL.	38
3.1 Církev a společnost	38
3.1.1 Spiritualita a v počínajícím období krize	38
3.1.2 Církevní správa	41
3.1.3 Reformní činnost episkopátu	43
3.1.4 Protohumanismus a Jan ze Středy	45
3.1.5 Založení univerzity	46
3.1.6 Řády (<i>Cisterciáci – Kartuziáni – Mendikanti</i>)	47
3.1.7 Bratrstva a cechy	50
3.1.8 Bekyně a beghardi (<i>Evropský vývoj – Bekyně a beghardi v českých zemích</i>)	53
3.2 Projevy reformních konceptů	58
3.2.1 Kazatelé nové zbožnosti 1. pol. 14. stol	58
3.2.2 Malogranatum (<i>Autorství – Dočtování – Charakter a obsah díla – Dialogus compilatus – Dialog učitele a žáka – Učení o třech stavech – Zdroje učení o třech stupních – Devotio v Malogranatu. – Eucharistie v Malogranatu</i>)	59
3.2.3 Augustiniáni – řeholní kanovníci (<i>Vznik a význam augustiniánského řádu – Roudnická kanonie augustiniánů, roudnická kongregace a reforma</i>)	77
3.2.4 Konrád Waldhauser	85
3.2.5 Milíč z Kroměříže (<i>Nový Jeruzalém – Dílo Milíče z Kroměříže</i>)	88
3.2.6 Vojtěch Raňkův z Ježova	94
3.2.7 Matěj z Janova	99
3.2.8 Tomáš Štítný ze Štítného (<i>Dílo Tomáše ze Štítného – Náboženské vzdělávání laiků: koncept nové zbožnosti – Štítný a devotio moderna</i>)	107
4 POJEM A TYPOLOGIE ČESKÉ DEVOTIO MODERNA	118
4.1 Koncepty otázky po české devotio moderna	118

4.1.1 Wintrova koncepce raného humanismu a její dosah (<i>Trojité klasifikace českého reformního hnutí – Raný humanismus a česká devotio moderna – Grote a nizozemská devotio moderna – Seibtova kritika Winterovy koncepce „raného humanismu“</i>)	118
4.1.2 Česká devotio moderna v pojetí Johanny Girke-Schreiber	128
4.1.3 Vztah devotio moderna a českého prostředí v pojetí Jiřího Spěváčka	131
4.1.4 Nechutové koncept charismatické spirituality	134
4.1.5 Otázka české devotio moderna v pojetí Pavla Spunara	139
4.1.6 Česká devotio moderna jako výraz kuriálního reformního směru (Zdeňka Hledíková)	145
4.1.7 Gerwingovo pojetí vztahu devotio moderna a českého reformního hnutí (<i>Trimorfní struktura českého reformního hnutí – Paralela k nizozemské devoci jen u Milíčova Nového Jeruzaléma – Pojem devotio moderna – Srovnání Milíče a Grotu</i>)	150
4.1.8 Současný dosah pojmu devotio moderna a „nová zbožnost	162
4.2 České reformní směry a projevy devotio moderna	165
4.2.1 Raný humanismus a devotio moderna	165
4.2.2 Vymezení pojmu devotio moderna a nová zbožnost	167
4.2.2.1 <i>Otázka pojmu »devotio moderna bohemica</i>	168
4.2.2.2 <i>Svébytnost nizozemské devotio moderna</i>	169
4.2.3 České projevy Devotio moderna (<i>Česká devotio moderna 1. pol. 14. stol.: Malogranatum – Devotio moderna, kuriální reformismus a elitní protohumanismus – Roudnická augustiniánská kanonie – Devotio moderna a pražští reformní kazatelé – Tomáš ze Štítného jako »devotus modernus bohemicus«</i>)	171
5 ZÁVĚR	178
6 JMENNÝ REJSTŘÍK	180
7 POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	184
8 RÉSUMÉ	197

---

4 PUBLIKACE VÝLEDKŮ PRÁCE

Výsledky práce dosud nebyly publikovány. V průběhu studia bylo možné přednést na dané téma příspěvek na mezinárodní konferenci **The Bohemian Reformation and Religious Practice** (pod záštitou Filosofického ústavu AV ČR v Praze, Villa Lanna, Praha, 23. - 25. června 2004), příspěvek „Malogranatum – dílo české Devotio moderna?“

Počátkem srpna 2008 budou výsledky práce shrnuty v příspěvku „**Die böhmische Devotio moderna**“ na sympóziu **Die Hussitische Revolution – religiöse – politische – regionale Aspekte** jež pořádá Institut für ostdeutsche Kirchen- und Kulturgeschichte e. V., Schloss Spindlhof / Regenstauf. Počítá se s tištěnou publikací příspěvků v periodiku Archiv für schlesische Kirchengeschichte.

---

5 PŘÍNOS PRÁCE

Na základě studia základní i nejnovější literatury k tématu *devotio moderna* a českého myšlenkového směřování ve 14. stol. bylo možno zjistit, že pohled Eduarda Wintra byl následným bádáním a kritickým zkoumáním doplněn o řadu nových poznatků, které částečně posunuly nebo upřesnily představy o dotčených jevech a jejich možné interpretaci.

Při vědomí více možných metodických východisek práce se ukázalo jako potřebné referovat dosavadní literaturu, která je značně diferentní. V průběhu posledních 50 let historického bádání došlo k hlubokým změnám v ideových východiscích evropské a světové historiografie. Každé studium myšlenkových struktur a pohybů s sebou proto tím více nese potřebu rozsáhlé heuristické analýzy přístupů jednotlivých autorů.

Stanovený cíl zjistit, v jakém smyslu lze dnes ve světle poznání hovořit o české *devotio moderna*, byl autorem zprvu vnímán jako jen dílčí otázka, ale ukázalo se, že jde o problém interpretace jevu myšlenkového směru nové zbožnosti spojeného se změnami označovanými jako raný humanismus. Přitom koncept raného humanismu byl nejen upřesněn, ale některými autoritami moderní medievistiky odmítnut. Samotnou *devotio moderna* chápou autoři různě, což někteří oprávněně napadali. Zároveň se jeví být zřejmé, že odvrhnout tento pojem jako „nicneříkající“ by nevedlo k řešení – fenomény by si vyžádaly pojmenování jiné.

Pokusili jsme se proto přistoupit k vymezení obsahu pojmu a návrhu jeho užití pro popis některých projevů v myšlenkovém reformním prostředí českého 14. století. Úkol studia *devotio moderna* tím nemohl být ani zdaleka vyčerpán. Stále je otevřená budoucí potřeba studia nových a nově editovaných pramenů a sledování vývoje *devotio moderna* v 15. stol. a dále.

Následuje přehled výsledků:

5.1 České reformní směry a projevy *devotio moderna*

5.1.1 Raný humanismus a *devotio moderna*

Pojem raného humanismu, který vyzdvihl Eduard Winter jako interpretační princip pro myšlenkový vývoj v Čechách ve 14. stol., byl odmítnut Ferdinandem Seibtem, který svou kritiku opřel o nepřítomnost jednoho ze základních znaků humanismu, recepce antiky v oblasti jazykově-literární i politické v čechách lucemburské doby. Na otázku *Existoval v Čechách 14. stol. raný humanismus?* si Seibt odpověděl *ne*. Uvažovat o českém myšlenkovém vývoji 14. stol. v intencích raného humanismu podle Seibta není možné. To, co Seibt svou kritikou objasnil, se týká spojení „raného humanismu“ s ranou italskou renesancí. Definici raného humanismu u autorů českého pozdního středověku skutečně nelze opírat o jazykovou a literární recepci antických vzorů. V tomto smyslu odmítli protohumanismus i další badatelé.¹ Pro zjevné proměny v myšlení a jeho strukturách od počátku 14. stol. však nebyl nabídnut žádný komplexní interpretament.

---

¹ Např. Anežka Vidmanová: „Tzv. protohumanismus Jana ze Středy je víceméně optický klam, který vzniká tím, že se neberou v potaz středověké znalosti antické literatury a že se každé odvolání na antickou literaturu nebo jmenování

Pojem raného humanismu však můžeme specifikovat blíže než jako spojení recepce antiky s novým národnostním a životním pocitem. Zásadním znakem raného humanismu je *individualismus* a *sebeuvědomění* ve smyslu filosoficko-antropologickém. Konkrétními projevy jsou pak zájem o lineární dějiny jako znak *vývoje*, pozitivní vnímání přítomnosti a optimismus budoucnosti, zájem o jazykové a literární formy, exempla, zájem o knihy a literární kulturu vůbec. V tom smyslu je humanistickým projevem i literární činnost okruhu Jana ze Středy, byť je jazykově zakotvena ve středověké notářské tradici.

Raný humanismus konce středověku je spojen na jedné straně se sebeuvědoměním střední měšťanského sociální vrstvy a růstem právního vědomí, na druhé straně individualismem v přístupu k náboženské reflexi vlastního života. Odlišuje se od italského humanismu tím, že nezdůrazňuje recepci antických vzorů jazykových, literárních a politických (představa o znovuoživení antického císařství v raně renesanční Itálii) a humanistické jsou jeho tendence.

Raný humanismus 14. století v Čechách je nesen hnutím nové zbožnosti. Toto spojení vede k náboženskému humanismu nové zbožnosti, v němž je renesance „zlatého věku“ namísto v antických vzorech hledána v prvotní církvi a její apoštolské legitimaci. Myšlenkovým obzorem humanismu nové zbožnosti je augustinianismus, příznačně nazvaný Novotným „novoaugustinismus“, jenž je charakterizován individuálním přístupem a niterností víry. Jirí Spěváček právě u znovunavázání na sv. Augustína, v (novo)augustinismu, shledal ideové kořeny nové zbožnosti, „praktické křesťanské renesance středověku.“²

Otázku po existenci českého raného humanismu je ve světle jeho projevů a za učiněných nutných upřesnění jeho vymezení třeba zodpovědět kladně.

5.1.2 Vymezení pojmu *devotio moderna* a nová zbožnost

Pojem *devotio moderna* je možné v obecné rovině použít ve vztahu k takovým projevům reformního myšlení nebo nové zbožnosti v pozdním středověku, pro něž jsou konstitutivními prvky uvědomělá reflexe víry, individualismus niterného náboženského prožitku a vnitřní obroda člověka, které jsou chápány jako cesta následování Krista a vztahovány k ideálu prvotní církve. Ve zcela obecné rovině je vhodné přidržet se termínu „nová zbožnost“.³

Termín *devotio moderna* vyvstal v okruhu nizozemského hnutí nové zbožnosti, byl odvozen z teologie jeho zakladatelů a jejich myšlenkových zdrojů, především z *Horologia Sapientiae* Heinriche Seuse, z něž čerpal Geert Grote a později *Imitatio Christi*.

Devotio je používána jako pojem pro niternou, uvědomovanou a hluboce prožívanou religiozitu, která se vědomě snaží vyvarovat ulpívání na povrchu forem, i když se jí nutně nezbavuje. Změna vnímání se odehrává v hloubce vědomí, v lidském nitru, zasahuje osobnost člověka a proměňuje ji v intencích cíle zbožnosti. „Zbožnost“ – *devotio* – je charakterizována niterností, uvědoměním a individualitou.

---

antického božstva nebo přepis díla Petrarkova už pokládá za humanismus. Petrarca i Jan ze Středy rostli ve středověké notářské tradici a navazovali především na díla středověká. Nesporný humanistický rys je v jejich zájmu o získávání nových rukopisů...” VIDMANOVÁ, Anežka: Středolatinská beletrie, Jan ze Středy a olomoucký protohumanismus. In: *Historická Olomouc a její současné problémy III*. Olomouc, 1980. Cit. dle republikace In TÁŽ: *Laborintus : Latinská literatura středověkých Čech*. Praha, 1994, s. 140-8, zde s. 144.

² SPĚVÁČEK, Jirí: *Devotio moderna, Čechy a roudnická reforma*. In *Mediaevalia historica bohemica 4*. Praha, 1995. s. 171-197, zde s. 179.

³ Viz kapitola 4.1.7.

V predikátu *moderna* nezní jen pouhý časový odkaz na současnost, ale především odkaz na obnovení hodnot prvotní křesťanské církve. Jedná se o zbožnost ve své době „novou“ avšak z hlediska křesťanské církve „obnovenou“, neboť pramení v apoštolské *ecclesia primitiva* a k jejím zdrojům – vposledu ke Kristu – se navrácí.

Devotio moderna označuje náboženské myšlení a úsilí vedoucí k vědomé individuální reflexi náboženské zkušenosti a praktickým důsledkům. K její charakteristice patří otevřenost. Monastický mysticismus je přeorientován do prostředí mimo klášterní uzavřenost a odloučení. Tento rys se opakuje i v praxi augustiniánských konventů Windesheimské kongregace, které se neuzavírají laickým členům ani působení navenek. *Devotio moderna* stupuje od scholastického modelu teologického akademismu, v centru její pozornosti není přesná teologická formulace pravd víry, ale vlastní náboženská zkušenost a praxe víry.

Devotio moderna je třeba od základu pojímat jako hnutí duchovní obnovy. Její spiritualita byla inspirována v hlavních rysech společnými prvky pozdně-středověké tradice náboženského života, jak byl praktikován u observantních řádů a kázán ve farnostech. Na tomto základě vytvořila *devotio moderna* v oblasti spirituality podobně jako v ideové oblasti nové způsoby myšlení a přístupu, nikoli naprosté inovace co do jednotlivých znaků.

Znakem raně humanistického zaměření je prvek knižní vzdělanosti a bibliofilství, jenž se objevuje v různých podobách nové zbožnosti. Není sám o sobě ničím výlučným, ale je pro novou zbožnost signifikantní. Studium není primárně určeno k získání teologických či jiných vědomostí, ale k náboženskému růstu – dalo by se říci vzdělání. Základem tohoto pojetí je nový důraz na četbu Písma svatého.

Devotio moderna nemůže být termínem vyhrazeným jen pro popis specifického nizozemského hnutí nové zbožnosti. V tomto smyslu není již požívána a takové zúžení významu by bylo z pohledu současného bádání anachronismem.⁴ Hnutí nové zbožnosti, které je třeba termínem *devotio moderna* označit, je ve své různorodosti směrů a projevů typické společnými znaky niterné zbožnosti, *devotio*, která se vztahuje k vnitřnímu prožitku setkání s Kristem a jeho působením na proměnu osobnosti. Vnitřní náboženská zkušenost je připravena a zaštitěna v rámci různých modelů spirituálního života, které se mohou opírat o zbožnou četbu, osobní modlitbu, účast na svátostech, především na eucharistii.

5.1.2.1 Otázka pojmu »*devotio moderna bohemica*«

Pojem *devotio moderna bohemica* použil Kaspar Elm ve shodě s Markem Derwichem a Martialem Staubem⁵ jako terminus technicus označující určitý vymezený soubor jevů. Nelze jej chápat jako označení téže kategorie, jako „nizozemská *devotio moderna*“, která značí jedno i když vnitřně diferencované, přesto jednotné hnutí definované vedle místa a doby vzniku také svými zakladateli (anebo těmi, k nimž se jako zakladatelům vztahovalo) a určitými ustálenými formami. *Devotio moderna bohemica* nebo »česká *devotio moderna*« naproti tomu musí být chápána jako souhrnné označení většího počtu projevů vzniklých nezávisle na sobě nebo paralelně, i když v kontaktu a v souhrnném spojení s novou zbožností, popř. se společnou vazbou na své zdroje.

---

⁴ Viz kapitolu 4.1.8.

⁵ *Die "Neue Frömmigkeit" in Europa in Spätmittelalter*. Hg.: Marek Derwich und Martial Staub. Göttingen, 2004, s. 9 (přemluva). ELM, Kaspar: Die »Devotio moderna« zwischen Spätmittelalter und früher Neuzeit. In TAMTÉŽ, s. 15-29, zde s. 20.

Technicky by bylo možné převést tento pojem jako „různé české projevy devotio moderna“, zatímco užší kategorie hnutí nizozemského je užívána ve významu jako „specifický fenomén nizozemské devotio moderna.“

Tento posun sémantické roviny formálně analogického pojmu může být zdrojem nedorozumění, jemuž se chceme vyhnout. „Česká devotio moderna“ neoznačuje jedno navenek homogenní hnutí a nelze jí použít jako souhrnnou interpretaci myšlenkových proudů 14. stol. Významovou rovinu pojmu je možné přiblížit: V českých reformních a spirituálních proudech 14. století se projevuje na různých místech různou měrou vliv *devotio moderna* a některé projevy jsou *devotio moderna* konstituovány.

5.1.2.2 *Svébytnost nizozemské devotio moderna*

Nizozemská *devotio moderna* dala pojmu nové zbožnosti pevný termín a teologické vyjádření, představovala specifické vyústění nové zbožnosti, konstituovala a konsolidovala její formy v semireligiózní *vita communis*, která zahrnuje jak polohu laické komunity, tak polohu komunity rovnocenného soužití laiků a kleriků nebo kanonii se soužitím řeholníků a laických členů, a to vše v ženské i mužské variantě. Konkrétní společenství je formou pro praxi osobního zbožného života a zastupuje důraz na církev a koncepty rozlišení na viditelnou a neviditelnou. Nizozemská *devotio moderna* se tak stala základnou hnutí nové zbožnosti, která dokázala přetrvat přelom věků a ovlivnit novověká náboženská obrodná hnutí.

Z porovnání českého reformního hnutí druhé poloviny 14. stol. a okolností vzniku nizozemské *devotio moderna* je zřejmé, že hledat závislost druhého na prvním ve smyslu přímé inspirace nebo dokonce myšlenkového importu není možné. Nelze prokázat, že by nizozemská *devotio moderna* měla svůj přímý původ v Čechách. Paralely mezi reformním kazatelstvím nebo mezi augustinánskou spiritualitou nedokládají závislost vzájemnou, ale dokládají výraznou shodu v myšlenkových a literárních zdrojích. Tím nejsou vyloučeny vzájemné kontakty prostřednictvím nizozemských studentů na pražské univerzitě, význam těchto případných zprostředkovaných vlivů není konstitutivní.

Geert Grote pravděpodobně sám v Praze nepobýval, zcela jistě ne tak dlouhou dobu mezi lety 1360-65, jak uvádí Eduard Winter.⁶ Měl ale dobrý přehled o situaci v Praze, udržoval písemný kontakt s nizozemskými studenty, objednával od nich opisy rukopisů⁷ a mohl mít i informace o reformním kazatelství a kritice církevních nepořádků Waldhauserově a Milíčovy školy.⁸ Po návratu ze studií se mnozí z nizozemských studentů (Jan Cele, Willem Vroede) zapojili do hnutí *devotio moderna*, které sice mezitím bylo již započato, takže o této cestě vzniku hnutí uvažovat nelze, avšak právě jejich generace v čele s Florentem Radewijnsem (jenž byl Grotovým kázáním ovlivněn až po návratu z Prahy roku 1380) tvořila rozvoj hnutí a to jak jeho laické tak monastické větve.

---

⁶ WINTER: Frühhumanismus, s. 167nn. Bez odkazu na zdroj tvrdí tu Winter i další detaily ohledně Grotova pražského pobytu.

⁷ Viz zde kapitola 2.1.1.2.

⁸ *Cronica ecclesiae Pragensis Benessii Krabice de Weitmile* [Kronika Beneše Krabice z Weitmile], ed. Josef EMLER. In *FRB IV*, s. 459-548 /cit. dle FRRB (e)/ (zde cit. v kapitole 3.2.4) upozorňuje na Waldhauserovu kritiku a současně úspěchy v parenetické oblasti. Stejně tak Milíčova činnost kazatelská i pastorační nemusela uniknout pozornosti zahraničního studenta se zájmem o novou zbožnost a stav křesťanské víry. Studenti samozřejmě navštěvovali populární reformní kázání, která jim byla v latině přístupná. Nizozemci nadto neměli problémy ani s němčinou (viz zde referenci o polemice Regnera Richarda Posta, kap. 2.1.1.2).

Kontakt s českým univerzitním a pražským reformním prostředím mohl tedy přispět k formaci první generace po Grotovi. Nelze to však přeceňovat, protože některé podstatné prvky českého reformního směru nizozemská *devotio moderna* nereflektovala. Je to především chybějící důraz na časté svaté přijímání. Nizozemská devoce rozvíjela pokornou adorační eucharistickou spiritualitu (někdy poněkud excesivního rázu), účast na mši byla i v laickém společenství každodenní, avšak přijímání to bylo předepsáno v intervalech téměř třítydenních. Takto by devotí vyhověli představám Jana z Jenštejna, nikoli však milíčovců a Matěje z Janova.

Nizozemská *devotio moderna* přes všechny útoky a protivenství vytrvala jako hnutí, které se právně zaštitilo augustiniánskou řeholí a dokázalo uhájit svou existenci. Možná k tomu přispěla i menší mocenská exponovanost regionu, který narozdíl od Prahy nebyl na konci 14. stol. centrem a křižovatkou politických ambicí. Spíše však sehrála úlohu rozvinutější sociální struktura hanzovních měst a dlouhá tradice semireligiózních konventů bekyní nebo tradice malých augustiniánských kanonií, jaká v českých zemích nebyla.

5.1.3 České projevy *Devotio moderna*

Na základě poznatků o myšlenkových a reformních směrech v českém prostředí 14. stol. je možno navrhnout následující klasifikaci české *devotio moderna* (ve smyslu diferencovaných popř. nezávislých projevů). Prvním hlediskem může být dělení časové na českou *devotio moderna* (zhruba) 1. poloviny a 2. poloviny 14. stol. U tohoto pohledu je rozhodující souhrnný kontext vzniku i rozvoje fenoménů.

Do první poloviny 14. stol. bychom pak mohli zařadit literární *devotio moderna*, kam řadí Josef Tříška veršované české legendy (ca 1306), dominikána Koldu z Koldic (1312-1314), Anežčinu legenda (konec 13. stol. - ca 1320) a svébytné dílo *devotio moderna Malogranatum* (ca 1335-1340) předznamenané Petrem Žitavským a Jindřichem z Varnsdorfu.⁹ Ve druhé polovině 14. stol. jsou pak projevy *devotio moderna*: 1) skupina tří příbuzných proudů, (1.1) kuriálního reformismu, (1.2) řádového augustinianismu (především Roudnické kongregace) a (1.3) elitního protohumanismu. 2) reformní okruh Konráda Waldhausera a Milíče z Kroměříže, kde vynikají složky (2.1) charitativní *devotio moderna* Nového Jeruzaléma a (2.2) Tomáš Štítný jako skutečný *devotus modernus bohemicus*.

Jiným klasifikačním přístupem bychom mohli členit na monastickou spiritualitu ovlivněnou *devotio moderna* (*Malogranatum*, augustiniáni), laická hnutí (Nový Jeruzalém, Štítný) a elitní refořismus (kuriální a kancelářský). Je třeba se nesrovnávat monastickou a laickou spiritualitu se dvěma větvemi nizozemské *devotio moderna*.

5.1.3.1 Česká *devotio moderna* 1. pol. 14. stol. – *Malogranatum*

Rozsáhlé dílo *Dialogus dictus Malogranatum* vzniklé koncem 30. let 14. stol.¹⁰ v cisterciáckém klášteře na Zbraslavi je nejvýznamnějším spisem o praxi a cílech zbožného života domácí provenience. Spis je kompilací výroků z děl patristické, teologické a spirituální literatury. Odráží mystickou literaturu monastického prostředí, zároveň ale upouští od mystických spekulací a nenachází cíl ve vytržení. Formální trojitě členění díla vyjadřuje obsažený popis trojitě cesty člověka ke křesťanské dokonalosti. Ta není primárně vázána na složení věčných

⁹ Viz kapitolu 3.2.1.

¹⁰ Datování vzniku *Malogranata* přes některé výhrady jiných badatelů lze přijmout podle hypotézy M. Gerwinga, viz kapitola 3.2.2.1.

slibů a může ji následovat kdokoli, nikoli pouze *religiosus*. Malogranatum se stalo evropsky populárním nejen v klášterních knihovnách, bylo v 15. stol. přeloženo do němčiny a holandštiny a bylo součástí knihoven konventů a společenství *nizozemské devotio moderna*. Z *Malogranata* čerpal Tomáš ze Štítného. Malogranatum je dílem české nebo přesněji vyjádřeno střeoevropské *devotio moderna* v kontextu svého vzniku jako spis předávající duchovní cestu v intencích nové zbožnosti. Současně je lze považovat za dílo *devotio moderna* v kontextu čtení. Rozšířilo se jak v kruzích monastické spirituality, tak v okruhu semireligiózní *devotio moderna* nizozemské.

5.1.3.2 *Devotio moderna, kuriální reformismus a elitní protohumanismus*

Představiteli kuriálního reformismu je episkopální trojice Jan IV. z Dražic, Arnošt z Pardubic a Jan z Jenštejna. Jan z Dražic ovlivněn myšlenkami nové zbožnosti uvedl do čech augustiniánské kanovníky jako spirituální a odbornou oporu svých církevně správních ambicí. Roudnická kanonie mu měla být i duchovní oporou narozdíl od soupeřící svatovítské kapituly a založil ji nejprve jako český protipól elitnímu německému klášteru zbraslavskému. Inspiroval se k tomu buď v Pavii nebo již u kanonie sv. Rufa v Avignonu (pravděpodobněji) a v Pavii by pak prohloubil svůj sklon k (novo)augustinismu a získal první kanovníky k osazení nového kláštera.

Arnošt z Pardubic bývá tradičně spojován s *devotio moderna* pro své působení v duchu niterné zbožnosti, z něž měla plynout podpora základního náboženského vzdělávání laiků prostřednictvím jejich duchovních správců¹¹ a snaha o nápravu a obrodu morálního stavu duchovenstva. Požadavky na klérus jsou nesené duchem vnitřní náboženské obrody a výzev k obrácení, změně jednání.

Jan z Jenštejna, jenž studoval kanonistiku v Boloni, Padově a Paříži a jeho otec náležel ke správní elitě v kruzích Karlovy kanceláře,¹² byl jazykově ovlivněn sv. Augustinem a myšlenkově středověkou monastickou mystikou a askezí, jimž se spolu s četbou věnoval na exerciciích v kartuziánském klášteře nebo u augustiniánů v Roudnici. Nepřestavuje zástupce *devotio moderna*, a také jeho mariánská spiritualita a osobní obrácení, po němž povolil časté přijímání laiků, nelze vykládat z těchto zdrojů.

Jan ze Středy patří k protohumanistické elitě, která jediná si mohla dovolit pěstovat zálibu v krásné literatuře a měla možnost kontaktu s italskými ranými humanisty, a k vysoko postaveným vzdělaným klerikům, k nimž se řadili roudničtí kanovníci či augustiniáni-eremité od sv. Tomáše v Praze prosazující reflexivní religiozitu. Jeho vztahy ke Colovi di Rienzo a Petrarkovi nelze přeceňovat, avšak korespondence s Petrarkou, společné zájmy v (novo)augustinismu nebo bibliofilství jeho humanistické sklony potvrzují. Službu slova božího (Logos) chápali jako službu krásného stylu i slohu a co nejpřílehavějších příměrů, orientovali se na rétoricky vzělaného sv. Augustina.

Spolu s Petrarkou byl Jan ze Středy obdivovatelem sv. Jeronýma a sv. Augustina a z Itálie přivzl pseudoaugustinská *Soliloquia animae ad Deum*, jež na císařovo přání přeložil do němčiny (*Buch der Liebkosung*). Dále přeložil meditativní traktát *Stimulus amoris* (Stachel der Liebe). Zachovaly se jeho německé modlitby.¹³

¹¹ Zdeňka Hledíková připomíná morálně teologickou příručku pro zpovědníky (pro faráře), jejímž vypracováním byl pověřen augustiniánský kanovník z Roudnice Štěpán z Uherčic. Viz kapitolu 4.1.6.

¹² LUCHTERHANDT, Martin: Johann II. von Jenstein. In *BBKL* Bd. III (1992) sl. 159-160.

¹³ Vydal je KLAPPER, Joseph: *Johann von Neumarkt, Bischof und Hofkanzler : religiöse Frührenaissance in Böhmen zur Zeit Kaiser Karls IV.* Leipzig, 1964.

Zájem o sv. Jeronýma a Augustina spolu s pokusy o laicizaci (religiózní) literatury je projevem vlivu nové zbožnosti.¹⁴

5.1.3.3 Roudnická augustiniánská kanonie

Roudničtí augustiniáni mohou být dokladem augustiniánské spirituality stojící v proudu nové zbožnosti prezentující se spirituálním individualismem.¹⁵ Jejich založení Janem IV. z Dražic je staví do blízkosti jeho osobnosti ovlivněné zkušeností augustinismem a duchem nové zbožnosti z Padovy, Boloni a koncilu ve Vienne. Svým literárním a bibliofilským působením se přibližují elitnímu protohumanismu, svým podílem na církevní správě a vzdělanosti souvisejí s kuriální reformismem. Představují v Čechách monastickou *devotio moderna*, která byla nesena zbožnou četbou a praxí niterné zbožnosti postavené stále na monastických spirituálních základech. Důraz četbu a studium za účelem vyšší zbožnosti charakterizoval pravidla Roudnické kongregace, jimiž ovlivnila další kanonie. Mezi Roudnickou kongregací a Kongregací windesheimskou nejsou kromě společného základu *Consuetudines* ve statuech pařížské kanonie sv. Viktora a augustinově řeholí¹⁶ paralely charakteru *devotio moderna*.

5.1.3.4 Devotio moderna a pražští reformní kazatelé

Aktivity okruhu Konráda Waldhausera a Milíče z Kroměříže náleží městskému středostavovskému prostředí, avšak mají spojení s aktivitami horní (elitní) společenské vrstvy a bez jejího přispění se o nich nedá uvažovat. Okruh reformních kazatelů v Praze od Konráda Waldhausera přes Milíče z Kroměříže k jeho žákům a následovníkům, počítaje v to Matěje z Janova a také Vojtěcha Raňkova z Ježova, spojovala v osobnostech prvních dvou jmenovaných s českou *devotio moderna* Johanna Girke-Schreiber.¹⁷ Vztah jejich působení k *devotio moderna* je složitější.

Konrád Waldhauser je představitelem reformního úsilí motivovaného pocitem odpovědnosti za stav církve. Byl nejen elitním kazatelem společenských špiček, když kázal před císařským dvorem a členy kanceláře a před univerzitou, ale . promlouval vedle klasických kazatelen také na tržištích a nárožích, i mimo Prahu, a založil kazatelskou studentskou školu. Kritizoval nepořádky, především hrabivost a nenasytnost. Usiloval o žité následování Krista co možná nejdokonalejší, orientované na prvotní církvev a opřené o Písmo svaté. Následování Krista formuloval ve svých kázáních jako *Christum imitari*.

Jeho žák Milíč z Kroměříže je kazatelem apokalyptického přesvědčení o posledních dnech. Je na více místech označován jako člověk vroucí zbožnosti (*devotionis*) a na své osobě představuje prvek obrácení a pokání, které vnímal silně eschatologicky. Městské laické hnutím okolo Milíče z Kroměříže, Nový Jeruzalém, je podle Gerwinga jedinou paralelou z českého prostředí k nizozemské *devotio moderna* co o formy *vita media*. Milíč ale narozdíl od zakladatelů *devotio moderna* v Nizozemí nezakládal v Novém Jeruzalémě institut *semireligiózní vita media* jako cíl obrodného programu, ale jako potřebu chvíle a reagoval na aktuální nouzi. Vzniklo

¹⁴ NECHUTOV8, *Ibid.*, 150.

¹⁵ Spěváček vnímá augustiniánské hnutí jako českou *devotio moderna*, proud náboženské obrody raného humanismu Karlovy doby (SPĚVÁČEK: *Devotio moderna, Čechy a roudnická reforma*. In *MHB* 4, s. 171-197, zde s. 188.

¹⁶ KADLEC, Jaroslav: Začátky kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici. In *Studie o rukopisech XX*, 1981, s. 65-86.

¹⁷ Viz kapitola 4.1.2.

nábožensky vedené společenství kajícnic, které podle vzoru bekyní setrvaly ve společném domě s jednoduchým denním spirituálním programem.

Vedle ženské hlavní komunity se vyvinula mužská verze z kněží a kleriků okolo Milíče. Milíčova aktivita je zapojena do celku českého reformního hnutí a nelze ji od něj oddělovat. Silný apokalyptický náboj se od nizozemské devoce podstatně odlišuje. Nový Jeruzalém ale zaniká nepřízní okolností, podléhá témuž druhu útoků, jakým musí čelit nizozemské komunity a v období slabé autority Václava IV. se hnutí okolo Nového Jeruzaléma radikalizuje zakládá „Betlém“ jako kazatelské stanoviště. Rozdíl mezi Novým Jeruzalémem a nizozemskou laickou devotio moderna je také v českém důrazu na časté svaté přijímání, který v nizozemském hnutí chybí, jeho pojetí se stále smíšeno s eucharistikou bázní a členky a členové přijímají jednou za dva až tři týdny po důkladné přípravě.

5.1.3.5 Tomáš ze Štítného jako »devotus modernus bohemicus«

Tomáš ze Štítného svým českojazyčným dílem směřoval k cílenému náboženskému vzdělávání laiků, které šlo nad rámec běžného katechetického požadavku doby. V jeho podání je každý věřící pozván k rozvíjení osobní víry. Aby tomu napomohl, sestavil z teologických a mystických spisů popř. z hotových latinských sborníků překladové kompilace, kde se snažil látku podat srozumitelným způsobem jako prvotní poučení. Nehodlal tím konkurovat svátostné praxi a kázáním, byl ale ovlivněn zkušeností venkovského zemana, který měl řídké příležitosti k účasti na mši, svatém přijímání nebo slyšení kázání a exhortací.

Ve svém překladu Zjevení sv. Brigity Švédské záměrně otupil ostrost kritických výroků na adresu nepořádků v církvi, aby dílo přiblížil účelu zbožné lectio, a neoslabil je vydáním všanc možným útokům. Kritiku církevních poměrů přenechal v explicitním podání kazatelům.

Štítný vystavěl na základě díla mysticko-spirituální literatury koncepci spirituálního života, která odpovídá duchu devotio moderna. Základem je uvědomělá niterná zbožnost pěstovaná a posilovaná metodicky pod duchovním vedením na základě duchovní četby, rozjímání, rozhovoru a modlitby a přijímání svátostí. Pokusil se tak zpřístupnit laikům spirituální teologii a mystiku své doby, a současně je pro tento okruh příjemců přizusobil.

Narozdíl od Grota dospěl Štítný ke své formaci sám bez osobní zkušenosti s monastickou spiritualitou a dospěl k praxi obdobné s nizozemskou devotio moderna. Ve shodě s ideály devotio moderna Tomáš ze Štítného překonal exkluzivitu monastického ideálu křesťanské dokonalosti. Jeho nábožensky-vzdělávací zájem sahal od prostředí rodiny přes semireligiózní společenství až k řeholním komunitám. Příznačné je pro něj akceptování ženské spirituality. Také překonání tomistického pohrdání ženou je prvkem nové zbožnosti, která v individuální zbožnosti nečiní rozdíl mezi hodnotu lidské existence podle rodu. Svou dceru Anežku přivedl k realizaci semireligiózní formy společného života v okruhu posluchačů pražské kaple Betlémské.

Tomáš ze Štítného je ze všech postav českého reformního dění ve 14. stol. nejbliže k nizozemské devotio moderna, jsou to však společné rysy, paralely a podobnosti, nikoli shoda či myšlenková závislost. Jeho postoj je výrazem spojení intelektuálního zájmu, otevřeného lidství a hlubokého křesťanského ducha snažícího se pozitivně přispět k obrazu církve a k praxi víry.

---

6 ZÁVĚR

Devotio moderna označuje náboženské myšlení a úsilí vedoucí k vědomé individuální reflexi náboženské zkušenosti a praktickým důsledkům. Pojem *devotio moderna* je definován zpětně skrze nizozemské hnutí tohoto jména, které dalo termínu konkrétní teologický a praktický obsah. Díky němu je zřejmé obecné vymezení pojmu jako uvědomělá reflexe víry, individualismus niterného náboženského prožitku a vnitřní obroda člověka, které jsou chápány jako cesta následování Krista a vztahování k ideálu prvotní církve.

Nizozemská *devotio moderna* vznikla působením Geerta Grota a generace jeho žáků, především Florenta Radewijne, jako hnutí čerpající z patristické a mystickoteologické tradice v duchu novoaugustinismu a nové zbožnosti. Jeho přímá závislost na nějaké formě české *devotio moderna* není prokazatelná a není třeba ji předpokládat. Vztah nizozemské a české *devotio moderna* vykazuje podobnosti a paralely, které je možné vysvětlit čerpáním ze stejných zdrojů a recepcí (novo)augustinismu v obzoru nové zbožnosti. Dále však také některé podstatné rozdíly, jako třeba typické téma české reformace v otázce častého přijímání Eucharistie.

Kritika pojmu „raného humanismu“, jak jej vyzdvihl Eduard Winter, ukázala potřebu jeho upřesnění. Raný humanismus se odlišuje od italského humanismu v otázce recepce antických vzorů. V náboženském vyjádření je nesen hnutím nové zbožnosti, které při různorodosti svých projevů vykazuje společné znaky v návratu ke ideálu prvotní apoštolské církve, který je spatřován v rovině osobního, zodpovědného prožívání víry. Postoj individuálního přístupu a vztahu k niterně prožívanému obsahu křesťanské víry je označen jako *devotio*. Neváže se na monastické formy spirituality a opouští statickou religiozitu pompézních kultických projevů, spirituální spekulativnost mystiky a teologickou spekulativnost scholastiky, zdůrazňuje vnitřní náboženský prožitek, tj. Krista, a v něm proměnu osobnosti.

Česká *devotio moderna* je souhrnné označení diferencovaných i když v některých aspektech vzájemně provázaných projevů myšlenkových a reformních proudů ve 14. stol. Pojem *devotio moderna bohémica* je třeba chápat ve smyslu „různé české projevy *devotio moderna*“, zatímco užší kategorie hnutí nizozemského je užívána ve výzamu jako „specifický fenomén nizozemské *devotio moderna*.“

České projevy *devotio moderna* lze rozdělit do časových úseků zhruba 1. a 2. poloviny 14. stol. Do první poloviny 14. stol. patří především svěbytné dílo monastické *devotio moderna Malogranatum* (ca 1335-1340) jež předznamenaly postily Petra Žitavského a Jindřicha z Varnsdorfu. Ve druhé polovině 14. stol. patří k projevům *devotio moderna* dvě hlavní skupiny jevů: jako první *devotio moderna* „elitní společenské vrstvy“, kam je třeba zařadit kuriální reformismus (Jan IV. z Dražic, Arnošt z Pardubic), řádový augustinianismus (Roudnická kongregace augustiniánů-kanovníků) a elitní protohumanismus (okruh Jana ze Středy); druhou skupinou je reformní okruh Konráda Waldhausera a Milíče z Kroměříže, kde vynikají charitativní *devotio moderna* Milíčova Nového Jeruzaléma a Tomáš Štítný jako skutečný *devotus modernus bohemicus* s konceptem vernakulárního náboženského vzdělávání laiků.

V jiném úhlu pohledu lze hovořit o členění české *devotio moderna* na ovlivněnou monastickou spiritualitu (*Malogranatum*, augustiniáni), laická hnutí (Nový Jeruzalém, Štítný) a elitní reformismus (kuriální a kancelářský).

Pojem „česká *devotio moderna*“ jako označení diferencovaných projevů vlivu myšlení nové zbožnosti nevysvětluje české reformní myšlení úplnosti jeho motivů. Zahrnuje však specifický český příspěvek evropské nové zbožnosti – *Malogranatum* – a domácí projev smýšlení *devotio moderna* u Tomáše ze Štítného stejně jako český ohlas augustinianismu a nové zbožnosti v duchovních, kulturních a myšlenkových proudech 14. století.

---

7 POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

7.1 prameny a pramenné edice

- AUGUSTINUS, Aurelius: *Vyznání*. (Reprint ex: *Svatého Otce a Učitele Církve Aurelia Augustina Vyznání*. Ladislav KUNCÍŘ {přel., ed.}. Praha, 1926.) Praha : Kalich, 1992. ISBN 8017-480-3
- BALBÍN, Bohuslav: *Život ctihodného Jana Milíče z Kroměříže*. Podle vydání ctihodného Patera Bohuslava Balbina S.J. přeložil tuto legendu z latiny a poznámkami opatřil pražský klerik Zdeněk Václav BOUŠE. Praha : B. Rupp, 1939. 34 s.
- Cronica ecclesiae Pragensis Benessii Krabice de Weitmile* [Kronika Beneše Krabice z Weitmile], ed. Josef EMLER. In FRB IV, s. 459-548 /cit. dle FRRB (e)/.
- Cronica Francisci Pragensis* [Kronika Františka Pražského]. ed. Josef EMLER, in: *Fontes rerum Bohemicarum*, tom. IV, Pragae 1884, s. 347-456 /cit dle FRRB (e)/.
- ČERNUŠKA, Pavel: Jindřich z Bitterfeldu a zápas o časté přijímání. In z BITTERFELDU, Jindřich: *Eucharistické texty*. Ed. Pavel Černuška. Brno : L. Marek, 2006, s. 52-132.
- DENZINGER, Heinrich: *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Ed. Peter Hünermann, 37. vyd. Freiburg i. Br. ; Basel ; Rom; Wien : Herder, 1991. ISBN 3-451-22442-9
- Dyalogus dictus Malogranatum*. Inkunábule. Kolín 1487. Exemplář: Národní knihovna ČR Praha 41 E 12.
- KEMPENSKÝ, Tomáš Hamerken: *Leben des ehrwürdigen Magisters Gerardus Groß*. In *Saemmtliche Werke des Gottseligen Thomas von Kempis* Bd. 2. Přel. J. P. Silbert. Wien, 1840, s. 44-108.
- KEMPENSKÝ, Tomáš Hamerken: *Leben des ehrwürdigen Herrn Florentius...* In *Saemmtliche Werke des Gottseligen Thomas von Kempis* Bd. 2. Přel. J. P. Silbert. Wien, 1840, s. 109-176.
- KYAS, Vladimír (ed.): *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká II : Epístoly – Skutky apoštolů – Apokalypsa*. Praha : Academia, 1985.
- MILÍČ z Kroměříže: *Iohannis Milicii de Cremsir Tres sermones synodales*. Vyd. a komentář naps. Vilém Herold a Milan Mráz. 1. vyd., Praha : Academia, 1974. 152 s.
- MILÍČ z Kroměříže: *Poslání papeži Urbanu V. : Spisek o Antikristovi*. Přel. Fr. Loskot, úvod a pozn. F. M. Bartoš. Praha : Blahoslavova společnost, 1948. 27 s.
- Patrologiae latinae cursus completus*. Ed. MIGNE, Jacques-Paul. Sv. 1-221 (1844-1864).
- Regesta Bohemiae et Moraviae : diplomatica nec non epistolaria. Pars 3, 1311-1333*. Opera Josephi Emler. Praha : Tiskárna Grégerianis : E. Valečka, 1890. 954 s.
- ŠIMEK, František: *Staročeské zpracování postily studentů svaté university pražské Konráda Waldhausera*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1947. 145 s.
- Život Milíče z Kroměříže*. [Vita venerabilis presbyteri Milicii...] Ed. Josef Emler, Přel. Jos. Truhlář. In FRB I. Praha : Museum království českého, 1873, s. 404-30.

7.2 sekundární literatura

- BARTOŠ, František: *Z dějin kaple Betlémské*. Blahoslav : Praha, 1951.
- BAUTZ, Wilhem Friedrich: Groote, Geert. In *BBKL* II (1990), sl. 354-5.
- z BITTERFELDU, Jindřich: *Eucharistické texty*. Ed. Pavel Černuška. Brno : L. Marek, 2006. ISBN 80-86263-88-6
- BOHÁČ, Zdeněk – BOHÁČ, Pavel - ŠIMŮNEK, Robert (edd.): *Topografický slovník k církevním dějinám předbusitských Čech : pražský archidiakonát*. 1. vyd. Praha : Historický ústav AV ČR, 2001.
- BÖHM, Roland: Konrad von Waldhausen. In *BBKL* Bd. IV (1992), sl. 441-4.
- BOROVÝ, Klement: Beghardové, beguini a bekyně. In *Ottův slovník naučný*, sv. III, s. 614-5.
- BRUIN, Cebus Cornelis de – PERSOONS, Ernest - WEILER, Antonius Gerardus: Geert Grote en de

- Moderne Devotie. Zutphen : De Walburg Pers, 1984. 152 s. ISBN 90-6011-309-8
- BYLINA, Stanislaw: "Devotio moderna" et dévotion des masses chrétiennes en Europe centrale aux XIVe-XVe siècles. In *Die "Neue Frömmigkeit" in Europa in Spätmittelalter*. Hg.: Derwich, Marek – Staub, Martial. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht 2004, s. 211-224.
- BYLINA, Stanislaw: La dévotion nouvelle et le problème de la communion fréquente en Europe Centrale XIVe-XVe siècles. In *The Bohemian Reformation and Religious Practice: Vol. 4. Papers from the IV. International Symposium on The Bohemian Reformation and Religious Practice under the auspices of The Philosophical Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic held at Vile Lanna, Prague 26-28 June 2000*. Edd. Zdeněk V. David a David R. Holeton. Praha : Academy of Sciences of the Czech Republic, 2002, s. 31-42.
- ČÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna: *Posluchačky v kapli Betlémské*. Kalich : Praha, 1947.
- ČERNUŠKA, Pavel: Eucharistie v tradici západní církve vrcholného středověku; Hlavní teologické, spirituální a společenské impulsy náboženského života v Čechách 14. stol; Životní osudy Jindřicha z Bitterfeldu. In z BITTERFELDU, Jindřich: *Eucharistické texty*. Ed. Pavel Černuška. Brno : L. Marek, 2006, s. 12-50.
- DITSCHKE, Magnus: Zur Herkunft und Bedeutung des Begriffes Devotio moderna. In *Historisches Jahrbuch [der Gorres-Gesellschaft] 79 (1960)*. Freiburg : Karl Alber Verl. 1880-, ISSN: 0018-2621, s. 124-145.
- ELM, Kaspar: Beg(h)inen. In *LexMA 1*, sl. 1799-1800.
- ELM, Kaspar: Vita regularis sine regula. Bedeutung, Rechtsstellung und Selbstverständnis des mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Semireligiosentums. In *Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter*. München ; Oldenbourg, 1998, s. 239-273.
- ELM, Kaspar: Die ›Devotio moderna‹ zwischen Spätmittelalter und früher Neuzeit. In *Die ›Neue Frömmigkeit‹ in Europa in Spätmittelalter*. Hg.: Marek Derwich und Martial Staub. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht 2004, s. 15-29.
- van ENGEN, John – OBERMANN, Heiko A.: *Devotio moderna : basic writings*. New York u.a. : Paulist Press, 1988. 331 s. (The Classics of Western Spirituality IX). ISBN 0-8091-0403-2 / 0-8091-2962-0
- FREITINGER, Pavel: K latinské předloze staročeského překladu bible. In *Křesťanská revue* II, 1982, s. 27-30.
- FREITINGER, Pavel: Ještě k latinské předloze staročeského překladu bible. In *Křesťanská revue* L, 1983, s. 127-133.
- FRENKEN, Ansgar: Urban VI. In *BBKL* Bd. XII (1997) sl. 925-8
- GEBAUER, Jan: O životě a spisích Tomáše ze Štítného. In *Spisy Tomáše ze Štítného č. 1 : Prolegomena*. Praha : Česká akademie věd a umění, 1923.
- van ENGEN, John: A Brabantine Perspective on the Origins of the Modern Devotion : the First Book of Petrus Impens's Compendium decursus temporum monasterii Christifere Bethleemite puerpere. In VERBEKE, W. et al. (ed.): *Serta devota in memoriam Guillelmi Lourdaux : Pars Prior: Devotio Windesbemensis*. Leuven : University Press, 1992. S. 3-78.
- GERWING, Manfred: *Malogranatum oder der dreifache Weg zur Vollkommenheit*. München ; Oldenbourg, 1986. 312 s. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 57), ISBN 3-486-52921-8.
- GERWING, Manfred: Das Lehrgedicht des Abtes Peter von Zittau und das *Malogranatum* – ein Vergleich. In VERBEKE, Werner et. al. (ed.): *Serta devota in memoriam Guillelmi Lourdaux : Pars Prior: Devotio Windesbemensis*. Leuven : University Press, 1992, s. 305-320.
- GERWING, Manfred: Die Böhmisches Reformbewegung und die niederländische Devotio Moderna. Ein Vergleich. In *Westmitteleuropa, Ostmitteleuropa: Vergleiche und Beziehungen. Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag*. Munich, 1992, s. 125-42.
- GERWING, Manfred: Die sogenannte Devotio Moderna. In *Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen*. Ed. Ferdinand Seibt. Munich, 1997, s. 49-58. = *Takzvaná devotio moderna*. In *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi*

- : *sborník z mezinárodního symposia, konaného 22.-26. září 1993 v Bayreuthu, SRN*. Ed. Jan Blahoslav Lášek. Praha : Česká křesťanská akademie, 1995. 333 s., ISBN 80-85795-17-5.
- GIRKE-SCHREIBER, Johanna: Die böhmische Devotio Moderna. In *Bohemia Sacra: Das Christentum in Böhmen 973 – 1973*, ed. Ferdinand Seibt. Düsseldorf, 1974, s. 81-91.
- GROTE, Geert: *Gerardi magni Epistolae XIV*. Ed. Johannes Gerhardus Richardus Acquoy. Amstelodami 1857.
- HEROLD, Vilém – MRÁZ, Milan: Jan Milíč z Kroměříže – autor Tří řečí synodních. In MILÍČ z Kroměříže: *Iohannis Milicii de Cremisir Tres sermones synodales*. 1. vyd., Praha : Academia, 1974, s. 7-24.
- HEROLD, Vilém: Vojtěch Raňkův z Ježova a česká reformace. In *Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*. Sv. 1. Praha : Historický ústav Akademie věd České republiky, 2007, s. 82-86.
- HEUSSI, Karl: *Kompendium der Kirchengeschichte*. 18. vyd. (= 12. vyd.). Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1991. 570 s., ISBN 3-16-145842-7.
- HLAVÁČEK, Ivan: Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské - I. Knihovna kláštera třeboňského v rámci knihoven českých augustiniánských klášterů. In *Sborník historický* 12, 1964, s. 5-52.
- HLAVÁČEK, Ivan: *Knihy a knihovny v českém středověku*. Karolinum : Praha, 1964. 395 s. ISBN 80-246-0917-7
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Karel IV. a církev. In *Karolus Quartus*. Ed. Václav Vaněček. Praha : Univerzita Karlova, 1984. s. 137-155.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Biskup Jan IV. z Dražic (1301-1343)*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 1991. 206 s. ISBN 80-7066-611-0
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Církev v českých zemích na přelomu 14. a 15. století. In DRDA, Miloš – HOLEČEK, František J. – VYBÍRAL Zdeněk (edds.): *Husitský Tábor Supplementum 1 : Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia (Papežská lateránská univerzita Řím, 15. – 18. prosince 1999)*. Tábor 2001. S. 35 – 58.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: O „Devotio moderna” trochu jinak. In *Querite primum regnum Dei : Sborník příspěvků k počtě Jany Nechutové*. Edd. Helena Krmíčková, Anna Pumprová, Dana Růžičková a Libor Švanda. Brno : Matice moravská, 2006, s. 403-415.
- HOJDA, Zdeněk, PEŠEK, Jiří, ZILYNSKÁ, Blanka (edds.): *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*. Praha : filozofická fakulta UK, 1992. ISBN 80-901489-0-5
- HOLETON, David R.: The Sacramental Theology of Tomáš Štítný of Štítné. In *The Bohemian Reformation and Religious Practice: Vol. 4. Papers from the IV. International Symposium on The Bohemian Reformation and Religious Practice under the auspices of The Philosophical Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic held at Vila Lanna, Prague 26-28 June 2000*. Praha : Academy of Sciences of the Czech Republic, 2002, s. 57-79.
- HORST, Han van der: *Dějiny Nizozemska. Z nizozemského orig. přel. Petra Schürová a Jana Pellarová*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 667 s. ISBN 80-7106-487-4.
- HÖFLER, Constantin: *Geschichtschreiber der bussitischen Bewegung II*. Fontes Rerum Austriacarum, 1. Abtheilung, VI. Bd., Theil II, Wien : Kaiserl. Königl. Hof- und Staatsdruckerei, 1865
- HYMA, Albert: *The Christian Renaissance : a History of the "Devotio Moderna"*. Second edition. Archon Books : Hamden; Connecticut, 1965. 617 s. 2. vyd. obsahuje dodatky (1. vyd. Grand Rapids, Michigan : Reformed Press, 1924; 3. vyd. /reprint 1. vyd.?) / Kessinger Publishing : Whitefish (Montana, U.S.A.) 2007, ISBN 1-43255-470-0).
- CHADRABA, Rudolf: Kaiser Karls IV. devotio antiqua. In *Mediaevalia Bohemica* 1. Praha, 1969, s. 51-68.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. 2. svazek, Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha : Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0385-3
- ISERLOH, Erwin: Die Devotio moderna. In *Handbuch der Kirchengeschichte*. Ed. Hubert Jedin. 1965, Bd. III/2, s. 516-538. Cit. dle 1. vyd. na CD-ROM, Berlin : Directmedia Publishing, 2000, s. 6138-6194. ISBN 389853135X

- ISERLOH, Erwin: *Devotio moderna*. In *LexMA* 3, 928-30.
- z JANOVA, Matěj: *Regulae Veteris et Novi Testamenti : O těle Kristově*. Ed. Vlastimil KYBAL. Praha, Komise pro vydávání pramenů čes. hnutí náb., 1926.
- z JANOVA, Matěj: *Výbor z Pravidel Starého a Nového zákona*. Ed. Miloslav Kaňák, přel. Rudolf Schenk. Praha : ÚCN, 1954.
- JANOWSKI, Hans Norbert: *Geert Grootte, Thomas von Kempen und die Devotio moderna*. Olten; Freiburg i. Br. : Walter-Verl., 1978. ISBN 3-530-28790-3
- KADLEC, Jaroslav: *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio : Aus dem Nachlass von Rudlof Holinka und Jan Vilikovský*. Münster : Aschendorff Verl., 1971. 356. s.
- KADLEC, Jaroslav: *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova*. Univerzita Karlova : Praha, 1969. 97 s. Edice Práce z dějin University Karlovy sv. 7.
- KADLEC, Jaroslav: *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag. Vom Gründungsjahr 1285 bis zu den Hussitenkriegen mit Edition seines Urkundenbuches*. 1. Aufl. Würzburg 1985. 480 s. ISBN 3-7613-0139-1
- KADLEC, Jaroslav: *Kláster augustiniánských kanovníků v Třeboni*. Praha : Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0695-X
- KADLEC, Jaroslav: Petr Klarifikátor, duchovní vůdce a životopisec arcibiskupa Jana z Jenštejna. In *Sborník Katolické teologické fakulty*. Praha : Karolinum 1998, s. 101-150.
- KADLEC, Jaroslav: Začátky kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici. In *Studie o rukopisech XX*, 1981, s. 65-86.
- KAŇÁK, Miloslav: *Milíč z Kroměříže*. Na českých překladech z Milíčova díla spolupracoval Karel Červený. Praha : Blahoslav, 1975. 148 s.
- KALLAB, Vilém: Malogranatum a jeho původce. In *Věstník královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, roč. 1911. Praha : KČSN, 1912, část IV.
- KAŇÁK, Miloslav: Život a dílo Matěje z Janova. In z JANOVA, Matěj: *Výbor z Pravidel Starého a Nového zákona*. Ed. Miloslav Kaňák, přel. Rudolf Schenk. Praha : ÚCN, 1954, s. 5-27.
- KAREL IV.: *Karel IV. : vlastní životopis*. Z lat. orig. přel. Jakub Pavel, revize lat. textu Bohumil Ryba, úv. stat' Jiří Spěváček, výtvarná studie Josef Krása. Praha : Odeon, 1978.
- KAVKA, František: *Karel IV. : historie života velkého vladaře*. Praha : Mladá fronta, 1998. 1. vyd., 361 s. ISBN 80-204-0753-7
- KEJŘ Jiří: Žalobní články proti Milíčovi z Kroměříže. In *Husitský Tábor 10*. Tábor 1991. S. 181 – 190.
- KETTNER, Jiří: *Dějiny pražské arcidiecéze v datech*. Praha : Zvon, 1993. ISBN 80-7113-079-6
- KLAPPER, Joseph: *Johann von Neumarkt, Bischof und Hofkanzler : religiöse Frührenaissance in Böhmen zur Zeit Kaiser Karls IV*. Leipzig : St. Benno, 1964. Erfurter theologische Studien Bd. 17 [Obsahuje modlitby Jana ze Středy a jeho okruhu.]
- KRAUß, Suzanne: *Die Devotio moderna in Deventer : Anatomie eines Zentrums der Reformbewegung*. Berlin : Lit. Verl., 2007. 518 s. ISBN 978-3-8258-0172-4
- KRMÍČKOVÁ, Helena: Malogranatum a jeho pramen Compendium theologiae veritatis. In *Sborník prací filosofické fakulty Brněnské univerzity*, řada C, 43. Masarykova univerzita : Brno, 1996. ISBN 80-210-0973-X, s. 37-47.
- KYAS, Vladimír: Česká Bible v dějinách národního písemnictví. Praha : Vyšehrad, 1997. 319 s., ISBN 80-7021-105-9.
- KYBAL, Vlastimil: Učení M. Matěje z Janova. Praha, 1905. Reprint ed. Jan B. Lášek – Jaroslav Hrdlička. Brno : L. Marek, 2000.
- LAWRENCE, Clifford Hugh: *Dějiny středověkého mnišství*. Přel. Pavel Pšeja a Jan Vomlela. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury; Praha : Vyšehrad, 2001. Z angl. orig. *Medieval Monasticism : Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. 1. vyd. Longman Group UK 1984 (²1989 a ³2001). ISBN 80-85959-88-7 a 80-7021-536-4.

- LENTNER, Leopold: Bibliographie zum Zisterziensertraktat "Malogranatum". Heiligenkreuzer Studien NF Nr. 1. Heiligenkreuz ; Wien, 1980.
- LENTNER, Leopold: Prolog und Prooemium zum Zisterziensertraktat Malogranatum. Heiligenkreuzer Studien NF Nr. 2. Heiligenkreuz ; Wien, 1984.
- LOSKOT, František: *Konrad Waldhauser : Řebolní kanovník sv. Augustina, předchůdce Mistra Jana Husa*. Praha : Volná myšlenka, 1909.
- LUCHTERHANDT, Martin: Johann II. von Jenstein. In *BBKL* Bd. III (1992) sl. 159-160.
- MACHILEK, Franz: Die Frömmigkeit und die Krise des 14. und 15. Jahrhunderts. In *Mediaevalia Bohemica* 3. Ed. Zdeněk Fiala. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1970 [vročení 1971], s. 209-227.
- MACHOVCOVÁ, Markéta – MACHOVEC, Milan: Utopie bluznicvů a sektářů. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1960.
- MENŠÍK, Jan: Počátky staročeské mystiky. Matice česká : Praha 1948. Památky staré literatury české 5
- MEZEY, László: Die Devotio Moderna der Donauländer Böhmen, Österreich, Ungarn. In *Mediaevalia Bohemica* 3. Ed. Zdeněk Fiala. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1970 [vročení 1971].
- MOLNÁR, Amedeo: *Valdenští : Evropský rozměr jejich vzdoru*. 2. vyd. Praha : Kalich 1991. ISBN 80-7017-384-X
- MORÉE, Peter C. A.: *Preaching in fourteenth-century Bohemia : the life and ideas of Milicius de Chremsir (+1374) and his significance in the historiography of Bohemia*. Heršpice : Eman, 1999. ISBN 80-86211-07-X
- NECHUTOVÁ, Jana: Jan ze Středy a Konrád Waldhauser. In *Zprávy Jednoty klasických filologů* 21:1-3, (1979), s. 56-62.
- NECHUTOVÁ, Jana: Raně reformní prvky v „Apologii“ Konráda Waldhausera“. In *Sborník prací filosofické fakulty Brněnské Univerzity*, řada E, 25 (1980), s. 241-248.
- NECHUTOVÁ, Jana: Eschatologie in Böhmen vor Hus. In *Eschatologie und Hussitismus*. Praha : Historický ústav AV ČR, 1996. S. 61-72.
- NECHUTOVÁ, Jana: Die charismatische Spiritualität in Böhmen in der Vorreformatorenzeit. In *Österreichische Osthefte* 39, 3 (1997), s. 411-19.
- NECHUTOVÁ, Jana - MACHOVEC, Milan: *Pocta Mladé Vožice Matěji z Janova*. 2. vyd. Mladá Vožice, 2000. 105 s
- NECHUTOVÁ, Jana: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha : Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-305-1
- NECHUTOVÁ, Jana: Matěj z Janova - M. Jan Hus? In DRDA, Miloš – HOLEČEK, František J. – VYBÍRAL Zdeněk (edds.): *Husitský Tábor Supplementum 1 : Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia (Papežská lateránská univerzita Řím, 15. – 18. prosince 1999)*. Tábor 2001. S. 71 – 82.
- NECHUTOVÁ, Jana: Matěj z Janova: znovu objeven biblický princip? In *Acta Reformationem Bohemicam Illustrantia V : Miscellanea*. Praha : UK ETF, 2004, s. 7-15.
- NECHUTOVÁ, Jana: Reform- und Bussprediger von Waldhauser bis Hus. In EBERHARD, Winfried – MACHILEK, Franz (edd.): *Kirchliche Reformimpulse des 14./15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa*. Köln, Böhlau Verlag 2006, s. 239-254.
- NĚMEC, Jiří: Raný humanismus v díle Eduarda Wintra. In *Německá mediévistika v českých zemích do roku 1945*. Edd. Pavel Soukup a František Šmahel. Praha : Filosofia, 2004, s. 363-379. ISBN 80-7007-201-6
- NĚMEC, Ludvík: The Czech Reform Movement: Devotio Moderna in the Fourteenth and Fiteenth Centuries. In *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 124, No. 5, October 1980, s. 386-397. ISSN 0003-049X.

- Die "Neue Frömmigkeit" in Europa in Spätmittelalter.* Edd. Marek DERWICH und Martial STAUB. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht 2004. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 205. ISBN 3-525-35855-5
- NEUMANN, Augustin Alois: Z dějin českých klášterů do válek husitských. Příloha revue „PAX“. Praha, 1936. od Zdeňka Žaluda
- NOVOTNÝ, Václav: *Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století. Část 1. : do Husa.* Praha : Jan Otto, [19?] (bez vnočení, vyd. před r. 1918). 281 s.
- NOVÝ, Rostislav: Hospodářství a sociální poměry doby Karla IV. In *Karolus Quartus.* Ed. Václav Vaněček. Praha : Univerzita Karlova, 1984. s. 39-74
- NYBERG, T.: Birgittiner, Birgittinerinnen. In *LexMA* 2, 218-9.
- ORLOWSKI, Jaroslaw: Arnošt z Pardubic i czeski ruch devotio moderna. In *Arnošt z Pardubic (1297-1364). Osobnost - okruh - dědictví. = Postac - srodowisko - dziedzictwo.* Wrocław - Praha - Pardubice : Uniwersytet Wrocławski - Univerzita Karlova - Univerzita Pardubice 2005, s. 195-198. ISBN 80-7308-107-5 (FF UK); 80-7194-822-5 (Univerzita Pardubice); 83-88430-40-8 (Uniwersytet Wrocławski)
- PÁTKOVÁ, Hana: Statuta bratrstva služebníků svatovítské katedrály z roku 1328. In HOJDA, Zdeněk, PEŠEK, Jiří, ZILYNSKÁ, Blanka (edd.): *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového.* Praha : Filozofická fakulta UK, 1992. s. 53-61.
- PÁTKOVÁ, Hana: *Bratrstvie ke cti Božie. Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách.* Praha : Koniasch Latin Press, 2000. 213 s.
- PÁTKOVÁ, Hana: Die vorhussitischen Fronleichnambruderschaften in Böhmen. In *Die »Neue Frömmigkeit« in Europa in Spätmittelalter.* Hg.: Marek Derwich und Martial Staub. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht 2004, s. 77-83.
- PETRŮ, Ondřej M.: *M. Matěj z Janova o častém svatém přijímání.* Olomouc, 1946.
- PODLEŠÁK, Jan: Matěj z Janova jako kritik středověké církve. In *Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29. - 30. listopadu 2000.* Brno : L. Marek, 2002, s. 31-46.
- POLC, Jaroslav V.: „Vášeň“ Karla IV. po ostatcích svatých. In POLC, Jaroslav V.: *Česká církev v dějinách.* 1. vyd. Praha : Argo, 1999. s. 133-152.
- POLC, Jaroslav V.: Arnošt z Pardubic. In POLC, Jaroslav V.: *Česká církev v dějinách.* 1. vyd. Praha : Argo, 1999. s. 99-132.
- POLC, Jaroslav V.: Církevní správa v Čechách do poloviny 14. století. In POLC, Jaroslav V.: *Česká církev v dějinách.* 1. vyd. Praha : Argo, 1999. s. 29-82.
- POLC, Jaroslav V.: Časté přijímání laiků – základ české reformace. Duchovní proudy od Karla IV. ke kalichu. In POLC, Jaroslav V.: *Česká církev v dějinách.* 1. vyd. Praha : Argo, 1999. s. 207-230.
- POLC, Jaroslav V.: *Česká církev v dějinách.* 1. vyd. Praha : Argo, 1999. ISBN 80-85770-75-X
- POLC, Jaroslav V.: Disputace o častém přijímání laiků na předhusitské teologické fakultě. In POLC, Jaroslav V.: *Česká církev v dějinách.* 1. vyd. Praha : Argo, 1999. s. 231-240.
- POLC Jaroslav V.: Duchovní proudy v Čechách ve XIV. století. In DRDA, Miloš – HOLEČEK, František J. – VYBÍRAL Zdeněk (edds.): *Husitský Tábor Supplementum 1 : Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia (Papežská lateránská univerzita Řím, 15. – 18. prosince 1999).* Tábor 2001. S. 59 – 70.
- POLÍVKA, Miloslav: Thomas von Štítné. In *LexMA* 8, 723.
- POST, Regnerus Richardus: *The modern devotion : confrontation with reformation and humanism.* Leiden : Brill, 1968. 694 s. (Studies in medieval and reformation thought ; 3)
- RÜEGG, W.: Humanismus : Allgemein und Italien. In *LexMA* 5, sl. 186-193.

- RYCHTEROVÁ, Pavlína: Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného. In *Mediaevalia historica bohemia* 6. Praha : Historický ústav, 1999, s. 95-109.
- RYCHTEROVÁ, Pavlína: Kirchenkritische Visionen der hl. Birgitta von Schweden und ihre Übersetzung von Thomas von Štítný. In *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*. Praha : Scriptorium, 2002, s. 357-379.
- RYCHTEROVÁ, Pavlína: Vikleřice a její předchůdkyně. In ŠMAHEL, František – NODL, Martin (Ed.): *Člověk českého středověku*. Praha : Argo, 2002, s. 220-247. ISBN 80-7203-448-0
- RYCHTEROVÁ, Pavlína: Konzepte der religiösen Erziehung der Laien im spätmittelalterlichen Böhmen. Einige Überlegungen zur Debatte über die sog. böhmische Devotio moderna. In *Kirchliche Reformimpulse des 14./15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa*. Köln : Böhlau Verlag, 2006, s. 219-237.
- SEIBT, Ferdinand: Gab es einen böhmischen Frühhumanismus? In HARDER, Hans-Bernd, ROTHE, Hans (edd.): *Studien zum Husmanismus in den Böhmisches Ländern*. Wien : Böhlau Verl., 1988, s. 1-20.
- SCHREIBER, Johanna: viz též GIRKE-SCHREIBER
SCHULZ, Werner: Jan van Ruysbrec. In *BBKL* Bd. II (1990) Sp. 1538-1540.
- SKALICKÝ, Karel: Církev Kristova a církev Antikristova v teologii Matěje z Janova. In *Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29. - 30. listopadu 2000*. Brno : L. Marek, 2002, s. 47-68.
- SOUŠEK, Zdeněk: Tomáš Štítný ze Štítného. In *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* 10, 1999. Pelhřimov : Okresní muzeum, 1999, s. 90-95.
- SPĚVÁČEK, Jiří: Karel IV. a jeho Vlastní životopis. In *Karel IV. : vlastní životopis*. Praha : Odeon, 1978.
- SPĚVÁČEK, Jiří: *Karel IV.* Praha : Svoboda, 1980.
- SPĚVÁČEK, Jiří: Politický profil Karlovy osobnosti a ideové kořeny jeho budovatelského díla. In *Karolus Quartus*. Ed. Václav Vaněček. Praha : Univerzita Karlova, 1984. s. 17-35
- SPĚVÁČEK, Jiří: Devotio moderna, Čechy a roudnická reforma. In *Mediaevalia historica bohemia* 4. Praha : Historický ústav, 1995. ISSN 0862-979X s. 171-197.
- SPUNAR, Pavel: K počátkům české Devotio Moderna. In *Acta Universitas Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis XXXI/1*, 1991, s. 35-39.
- SPUNAR, Pavel: Česká devotio moderna – fikce a skutečnost. In *Listy filologické* 127, 2004, č. 3-4, s. 356-370.
- STEINER, Václav: Eklesiologie Matěje z Janova v podání E. Valáška. In *Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29. - 30. listopadu 2000*. Brno : L. Marek, 2002, s. 112-118.
- SVOBODA, Ludvík: Raný humanismus doby Karlovy. In *Karolus Quartus*. Ed. Václav Vaněček. Praha : Univerzita Karlova, 1984. s. 233-245.
- ŠMAHEL, František: *Husitská revoluce I-IV*. Praha : Historický ústav, 1993. ISBN 8085268-24-8.
- ŠMAHEL František – MÜLLER-LUCKNER, Elisabeth: *Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter*. Herausgegeben von František Šmahel unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München : Oldenbourg, 1998. ISBN 3-486-56259-2
- ŠMAHEL František – PATSCHOWSKI, Alexander (edd.): *Eschatologie und Hussitismus*. Herausgegeben von Alexander Patschovsky, František Šmahel. Praha : Historický ústav AV ČR, 1996. 185 s. ISBN 80-85268-48-5
- ŠTÍTNÉHO, Tomáš ze: *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Ed. Karel Jaromír Erben. Praha : J. Hlaváček, 1852.
- ŠTÍTNÝ ze Štítného, Tomáš: *Řeči besední*. K vydání připravila a úvod napsala Milada Nedvěďová. 1. vyd. Praha : Academia, 1992. 218 s. ISBN 80-200-0150-6
- TOMEK, Wáclav Wladivoj: *Dějepis města Prahy*. Sv. II (1871), III (1875), VIII (1891), IX (1893). Praha : F. Řivnáč.

- TRÍŠKA, Josef: *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348-1409*. Praha, 1981. 555 s.
- TRÍŠKA, Josef: *Literární a myšlenkové proudy latinsko-českého středověku : Rétorika, etika a symbolika*. Praha : Národní knihovna ČR, 2004. ISBN 80-7050-442-0
- VALASEK, Emil [= Valášek]: *Das Kirchenverständnis des Prager Magisters Matthias von Janow (1350/55-1393) : ein Beitrag zur Geistesgeschichte Böhmens im 14. Jahrhundert*. Romae : Facultas Theologica Pontificiae Universitatis Lateranensis, 1971.
- VERBEKE, Werner et. al. (ed.): *Serta devota in memoriam Guillelmi Lourdaux : Pars Prior: Devotio Windesbemensis*. Leuven : University Press, 1992. 452s.
- VEVERKOVÁ, Kamila: Eduard Winter a česká reformace. In *My Jan bratr Žižka : Sborník z kolokvia "Jan Žižka a Žižkov", které se konalo 11. října 2004*. Brno : L. Marek, 2006, s. 103-109.
- VIDMANOVÁ, Anežka: Mistr Klaret a jeho spisy. In TÁŽ: *Laborintus. Latinská literatura středověkých Čech*. Praha : KLP, 1994, s. 151-163. ISBN 80-901508-6-1
- VIDMANOVÁ, Anežka: Středolatinská beletrie, Jan ze Středý a olomoucký protohumanismus. In: *Historická Olomouc a její současné problémy III*. Olomouc, 1980. Republikace in TÁŽ: *Laborintus : Latinská literatura středověkých Čech*. Praha : KLP, 1994, s. 140-8. ISBN 80-901508-6-1
- VILIKOVSKÝ, Jan: České modlitby Milíčovy. In TÝŽ: *Písemnictví českého středověku*. Praha : Universum, 1948, s. 120-140.
- VLČEK, Pavel - SOMMER, Petr - FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Libri : Praha 1998. 778 s. ISBN 80-85983-17-6.
- VYSKOČIL, Jan Kapistrán: *Arnošt z Pardubic a jeho doba*. Praha : Vyšehrad, 1947.
- WEIS, Martin: Mistr Matěj z Janova a jeho myšlenkoví současníci. In *Mistr Matěj z Janova ve své a v naší době. Sborník z vědeckého sympozia, konaného na Teologické fakultě Jihočeské univerzity 29. - 30. listopadu 2000*. Brno : L. Marek, 2002, s. 16-30.
- WINTER, Eduard: *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum : Das religiöse Ringen zweier Völker*. Salzburg – Leipzig, 1938.
- WINTER, Eduard: *Frühhumanismus : seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert*. Berlin : Akademie Verlag, 1964. Beiträge zur Geschichte des Religiösen und Wissenschaftlichen Denkens 3.
- ZUMKELLER, Adolar: Johannes Klenkok. In *BBKL III* (1992), sl. 440-442.

7.3 encyklopedie a slovníky

- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Bd. I-(XXVIII). Nordhausen : Verlag Traugott Bautz, 1990-(2007). Elektronická verze dostupná na Internetu [cit. 2006 – 28. 5. 2008] vydaných svazků s aktuálními doplňky dostupná na URL: <<http://www.bbkl.de/>>
- BUBEN, Milan M.: *Encyklopedie řádů a kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. Díl 1, Řády rytířské a křížovníci*. Praha : Libri, 2002.
- BUBEN, Milan M.: *Encyklopedie řádů a kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. Díl 2. Sv. 1, Řeholní kanovníci*. Praha : Libri, 2003. ISBN 80-7277-086-1
- BUBEN, Milan M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. 2. díl, 2. sv, Mnišské řády*. Praha : Libri, 2004. ISBN 80-7277084-5
- BUBEN, Milan M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. 3. díl, 1. svazek. Žebravé řády*. Praha : Libri, 2006. ISBN 80-7277-088-8
- Lexikon des Mittelalters*. Hrsg. von Robert Henri Bautier. München ; Zürich, 1986. Cit. dle vyd. na CD-ROM. Stuttgart : Verl. J. B. Metzler, 2000.
- Lexikon für Theologie und Kirche : Zweite, neubearbeitete Auflage des kirchlichen Handlexikons*. Hrsg. von Michael Buchberger. (Bd. I – X) Herder & Co. Verl. : Freiburg i. Br. 1930.

Ottova encyklopedie obecných vědomostí [Ottův slovník naučný (1888-1909) a Ottův slovník naučný nové doby (1930-1943)] dostupné na Internetu, URL: <<http://encyklopedie.seznam.cz/>>. U jednotlivých článků neuvádí autorství ani odkazy na lokaci v tištěné encyklopedii. [cit. 2007 – 28. 5. 2008]

SONDEL, Janusz: *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS : Kraków, 2003. CD-ROM. ISBN 83-242-0005-3

Theologische Realenzyklopädie. Hrsg. von Gerhard Krause und Gerhard Müller. Bd. 1 – 36. Berlin ; New York : De Gruyter, 1977-2004.

7.4 elektronické dokumenty

BÖHRINGER, Letha: Tagungsbericht De derde orde op orde. Die „Zweite religiöse Frauenbewegung“ im späten Mittelalter, 01. 10. 2004, Amsterdam. Zpráva ze sympózia. In *H-Soz-u-Kult*, 16. 01. 2005. On-line [cit. 12. 5. 2008]
URL: <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=676>>. (H-Soz-u-Kult je informační a komunikační síť pro historický výzkum, Humboldtova Univerzita Berlín.)

FONTES RERVM REGNI BOHEMLAE (e) – projekt Kabinetu klasických studií Filosofického ústavu AV ČR: elektronicky zpřístupňované prameny k dějinám Zemí koruny české, dostupné na Internetu [cit. 2005-2008], URL: <<http://www.clavmon.cz/clavis/FRRB/>>

Manuscriptorium : Virtuální badatelské prostředí pro oblast historických fondů. [cit. 1. 4. 2008] Národní knihovna ČR, dostupné z URL: <<http://www.manuscriptorium.cz>>. Elektronická databáze evidenčních záznamů rukopisů a starých tisků - *Otevřený katalog historických fondů a knihovna digitálních dokumentů* dostupná na Internetu. Licencovaný přístup byl realizován prostřednictvím projektu *Litterae ante portas*, URL: <<http://litterae.phil.muni.cz/>> Filosofické fakulty MU v Brně (hlavní řešitel) 2004-2008.

Necrologium Sancrucense. Ultima editio MMV. 378 s. Elektronický dokument dostupný na Internetu [cit. 2. 5. 2008] ve formátu PDF, URL: <http://stift-heiligenkreuz.org/fileadmin/bilder/TEXTE_DOWNLOAD/NECROLOGIUM_2008.pdf> na internetové stránce kláštera Heiligenkreuz, URL: <<http://stift-heiligenkreuz.org/>>

---

8 RÉSUMÉ (ZUSAMMENFASSUNG)

České reformní proudy 14. století a *devotio moderna*

Die böhmischen Reformströmungen des 14. Jahrhunderts und die *Devotio moderna*

Devotio moderna bezeichnet die religiöse Gesinnung und Bemühung, die an bewusste individuelle Reflexion der Religionserfahrung mit praktischen Folgen gerichtet ist. Der Begriff *devotio moderna* wird im Rückblick durch die niederländische Bewegung dieses Namens, die zum konkreten theologischen und praktischen Begriffsinhalt beitrug, bestimmt. Aus ihm ergibt sich die allgemeine Begriffsabmessung als bewusste Glaubensreflexion des Einzelnen, Individualismus des innhaftigen Glaubenserlebnis und innere Erneuerung des Menschen, die als der Weg von Nachfolge Christi bezogen zum Ideal der apostolischen Urkirche verstanden werden.

Die niederländische *Devotio moderna* war durch Wirkung Geert Grotes und der Generation seiner Nachfolger, vor allem der Florens Radewijns, entstanden als eine aus der patristischen und mystisch-theologischen Überlieferung im Geiste des (Neu-)Augustinismus und der Neuen Frömmigkeit schöpfende Bewegung. Ihre direkte Abhängigkeit auf irgendeiner Form von einer böhmischen *Devotio moderna* lässt sich nicht beweisen und ist auch nicht vorauszusetzen. Die böhmische und niederländische *Devotio moderna* weist Parallelen und Ähnlichkeiten aus, die sich erklären lassen durch das Ausnützen der gleichen Quellen und die Rezeption der (Neu-)Augustinismus im Blickfeld der Neuen Frömmigkeit. Weiter gibt es jedoch auch einige wesentliche Unterschiede, wie das typische Thema der böhmischen Reformation in der Frage von häufigen Kommunionsempfang.

Kritik des Begriffs „Frühhumanismus“, wie er von Eduard Winter hervorgehoben wurde, zeigte den weiteren Präzisionsbedarf. Der Frühhumanismus weicht von dem italienischen Humanismus in der Frage der Rezeption der Antikvorbilder ab. Im religiösen Ausdruck ist er von der Bewegung der Neuen Frömmigkeit getragen, die bei Vielfalt ihrer Äusserungen mehrere Gemeinmerkmale aufweist, wie etwa der des Rücktritts zum apostolischen Urgemeindeideal, der im Bereich des persönlichen individuellen verantwortlichen Glaubenserlebens verstanden ist. Die Haltung der individuellen Stellung und Beziehung zum verinnerlicht erlebten christlichen Glaubensinhalte wird als *devotio* bezeichnet. Sie knüpft nicht an die monastische Spiritualitätsformen und verlässt die statische Religiosität der spektakulären Kultausdrücke, die spirituelle Spekulation der Mystik und theologische Spekulation der Scholastik, betont die innige religiöse Erfahrung, d. h. die des Christus, und Individualitätsverwandlung in ihm.

Die böhmische *devotio moderna* stellt eine Gesamtbezeichnung differenzierter, wobei auch in einigen Aspekten gemeinsam verbundene Ausdrücke der Gedank- und Reformströmungen des 14. Jhds. dar. Der Begriff von *devotio moderna bohémica* ist im Sinne „verschiedene Ausdrücke der *devotio moderna* im Böhmen“ zu verstehen, indem die etwa engere Kategorie der niederländischen Bewegung wird im Sinne „der spezifische niederländische Phänomen der *devotio moderna*.“

Die Erscheinung der böhmischen *devotio moderna* lässt sich in Zeitabschnitte der 1. und der 2. Hälfte des 14. Jhds. In die erste Hälfte des 14. Jhds. gehört vornehmlich das eigenständige Werk der monastischen *Devotio moderna Malogranatum* (ca 1335-1340) vorausgeahnt von Postillen Petrus von Zittau und Heinrich von Warnsdorf. In der zweiten Hälfte des 14. Jhds. gehören zur *Devotio-moderna*-Erscheinungen zwei Hauptgruppen: die erste ist *devotio moderna* der „sozialen Elitenschicht“, wozu der Kurialreformismus (Johann IV. von Draschitz, Ernest von Pardubitz), der Ordensaugustinianismus (Raudnitzer Kongregation der Augustiner-Chorherren) und der elitäre Protohumanismus (Kreis des Johann von Neumarkt) zuzuordnen sind; die zweite Gruppe ist der Reformkreis des Konrad von Waldhausen und Milíč von Kremsier, woraus die charitative *Devotio moderna* des Milíč's „Nový Jeruzalém“ und der Thomas von Štítně als der wahre *devotus modernus bohemicus* mit seinem Konzept der vernakulären religiösen Laienerziehung.

Aus einem anderen Blickwinkel kann man die böhmische *Devotio moderna* in die durch ihr geprägte monastische Spiritualität (*Malogranatum*, die Augustiner), die Laienbewegung („Nový Jeruzalém“, Thomas von Štítně) und der elitäre (Kurial- oder Kanzlei-)Reformismus einteilen.

Der Begriff „böhmische *devotio moderna*“ als Bezeichnung von differenzierter Erscheinungen des Gedankeneinflusses der Neuen Frömmigkeit erfasst das böhmische Reformdenken in Völligkeit seiner Motive. Sie jedoch umfasst sowohl den spezifischen böhmischen Beitrag zur europäischen Neuen Frömmigkeit – *Malogranatum* – und die einheimische Erscheinung der *Devotio-moderna*-Gesinnung bei Thomas von Štítně, wie auch den böhmischen Widerhall des Augustinismus und der Neuen Frömmigkeit innerhalb der Geistes-, Kultur- und Gedankenströmungen des 14. Jahrhunderts.